

8. Словник музичної термінології / Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. – [Відтворення видання 1930 року]. – К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – 111 с. – (зі словникової спадщини; Вип. 7).

9. Широков В. А. Елементи лексикографії. – К.: Довіра, 2005. – 304 с.

Ihor KULCHYTSKYI, Nastasiya OSIDACH

Project of Electronic Dictionary of Musical Terminology

The article deals with the project of creation of an electronic dictionary of musical terminology on the basis of the Dictionary of musical terminology of 1930-ties and the Musical dictionary by Z. Lysko. The reasons influencing the choice of the subject of research are stated, the history of dictionary compilation is described. The method of returning lexicographic works into the science is justified, namely that of dictionary reproduction in an electronic form. The structure of the abovementioned lexicographic works is researched with the aim of discovering aspects which need improvement while creating an electronic dictionary of musical terminology. The authors stress the possibility of using the given work for the compilation of a new dictionary of Ukrainian musical terminology as well as for the creation of electronic dictionaries of the similar type.

Роман Міняйло

Стійкі дієсловні сполуки сфери рибальства в українській мові

Утворення фразеологізмів – складна й багатогранна проблема. Фразеологи наголошують на постійній необхідності вивчати способи і процеси фразеотворення: виникнення фразеологізмів із вільних словосполучень і так звану фразеологічну деривацію, тобто виникнення фразеологізмів на базі наявної фразеології [1: 76].

Досліджуючи джерела української фразеології, Л. Г. Скрипник зазначала, що «особливе місце у фразеологічному складі мови посідають звороти, пов'язані з професійно-термінологічною сферою». Дослідниця зауважувала також, що «вийшовши за межі вузького професійного вжитку, термінологічні вислови стають вдячним матеріалом збагачення словесно-образних засобів загально-

народної мови, невичерпним фондом поповнення фразеології» [3: 159]. У своїй монографії знаний науковець наводить численні приклади фразеологізмів, започаткованих у середовищі рибалок: *закидати вудку (вудочку), попускати вудку, змотувати вудки (вудочки), іти на вудку, спіймати (спійматися) на вудку, увірвалася вудка* тощо [Там само: 162]. Відразу ж зазначимо, що непромислове рибальство – це досить консервативний вид діяльності (а швидше – відпочинку) українця. Через це вільні словосполучення-прототипи рибальських фразеологізмів, які навела Л. Г. Скрипник у своїй праці, часто вживають у їхньому прямому значенні. Це стосується фразеологічних одиниць, співвідносних з реаліями, які постійно вербалізують усі мовці, а не лише рибалки: пор. *луску́ шкребті́* з кого ‘експлуатувати кого-небудь’, *брати́ / взяти́ за зя́бра (за жа́бри)* кого 1. ‘примушувати кого-небудь виконувати, робити щось; настирливо домагатися чогось’, 2. ‘притискати кого-небудь, обмежувати в діях’ [СФУМ: 777, 40].

За О. О. Потебнею, внутрішню форму фразеологізму можна представити через значення і структуру вільного словосполучення, на основі якого він виник. Особливістю наведених вище стійких сполук, пов’язаних з одним з найдавніших промислів українців, є те, що внутрішня форма цих висловів постійно актуалізована. Зрозумілий усім мовцям і процес метафоризації вільних словосполучень.

Окреслюючи важливі питання української фразеологічної науки, Л. Г. Скрипник привернула увагу також до термінологічних словосполучень – «словесних груп, нерозкладних за структурою і цілісних за значенням, ... поява яких зумовлена постійним розвитком різних галузей науки, техніки, мистецтва та ін.» [3: 69–70]. Ураховуючи специфіку цих сполук, у відомій праці вона дослідила лише ті з них, «які розвинули переносне значення і стали вживатися з цим значенням в загальнонаціональній мові» [Там само: 72]. Тут дослідниця солідаризувалася з відомим фразеологом Б. О. Ларіним, який зближував з фразеологічними одиницями (єдностями) лише «давні термінологічні пари, у яких помітне віддалення від первісної семантики, затемнення основного значення слів-компонентів» [Там само: 70–71].

В Україні, якщо не брати до уваги узбережжя Чорного й Азовського морів, пониззя Дніпра, Південного Бугу та Дністра, зняряддя рибальства досі особливо не модернізували, тому в науковій і науково-популярній літературі їх називають архаїчними. Проте називати архаїзмами, а тим паче історизмами, більшість лексем на позначення рибальських приладів не можна, бо їх активно вживають у розмовному мовленні, багато такої лексики у складі стійких сполук подибуємо в художній літературі. Відтворивши

з етнографічною точністю мовлення селян північно-східної Полтавщини (Опішнянщини), Григорій Тютюнник залишив нам у спадок стійкі сполуки рибальського мовлення: напр., *трусити ятері, виставити сітку, заставити [кімлю]* [Тют: 35, 103, 184]. Те саме подарував нащадкам П. М. Губенко (Остап Вишня) з теренів північно-східної Харківщини (Куп'янщини): «*Я взавтра ятери не ставлятиму, підіть, посидьте з крякухою*», «*Дід Сту-пак саме ятері на озері трусив*» (тут і далі грубий шрифт у цитуваннях наш. – Р. М.) [Виш: 209, 260] і т. ін. На прикладі *трусити ятері* можна спостерігати й інший спосіб фразеологізації, на якому, покликаючись на праці О. В. Куніна й В. В. Виноградова, наголошує О. О. Селіванова: «створення ФО поза стадією вільного сполучення слів», «можливість при фразеотворенні переосмислення одного з компонентів сполучення» [2: 16]. Цей процес відбито й у пам'ятках української мови другої половини XVII століття – «*са(м) призна(л)се, ижъ вытрусил(л) по злодѣиску рибу из того вятира*» [ЛохвКн: 131] та художній літературі другої половини XX століття: «*[Федько] ударив себе книжками по гузенцю, крикнув: «Гат-тя-війо!» – і подався до річки трусити ятері*» [Тют: 35]. Тобто від значення ‘видобувати рибу зі спеціальної рибальської пастки’ стійка сполука еволюціонує до значення ‘незаконно заволодівати здобутками чужого промыслу’.

Характеризувати такі стійкі сполуки можна, спираючись на теорію основних (трьох) типів зв'язаності сполучень Д. М. Шмельова: парадигматична зв'язаність (спільний вибір слів у їхній сполучуваності), синтагматична (зв'язок між компонентами є детермінованим) і дериваційна (значення сполучення мотивоване опосередковано – відношенням до вихідного значення). Серед аналізованих сполук є вислови з синтагматичною зв'язаністю, коли дієслово потребує відповідного оточення, вираженого іменником у знахідному відмінку: *ставляти + ятері, виставити + сітку, заставити + кімлю* тощо. Про такі дієслова Л. Г. Скрипник писала: «Компонентами багатьох фразеологічних одиниць стали дієслова загальнонародного вжитку, що є найменуваннями життєво важливих дій і станів, виробничих і суспільно-політичних процесів і под. (див., зокрема, фразеологію, згруповану в словниках при реєстрових словах *варити, брати, давати, іти, бити* тощо)» [3: 104]. Подаємо приклади рибальських стійких висловів з дієсловами *брати* і *бити*: *братъ споді на виворот* ‘тягнути невід з води на сушу руками за «верхи» і «споді» в такий спосіб, щоб «споді» були відвернуті назовні» [Берл: 31], *бере [риба]: «А беруть коропи на світанку...»* [Виш: 239]; *езъ бити* ‘ставити загороду в річці, ставку для риболовлі’ [СУМ XVI–I п. XVII: 88], *перебіть рибу* ‘пересипати, виловлену влітку рибу льодом, щоб вона не псувалась’ [Моск: 56].

Мотиваційні процеси утворення стійких рибальських сполук часто мають універсальний характер. Порівняймо моделі «вести + назва рибальського приладу» і «вести + назва риби»: «...коли веслує Валентина Василівна, а **веде доріжку** Гаврило Іванович – дуже рідко бралася щука!», «...ліска ваша натяглася, як струна, а вудлице – дугою і тремтить! **Єсть! Він, корон! Ведете його до берега...**» [Виш: 265, 240–241].

Від дієслів загальнонародного вжитку, активно вживаних у стійких сполуках рибальської сфери, часто утворюють іменники – назви на позначення рибальських приладів: напр., східнословобжанське *n·id^mx^vach^vuvati sh^vuk* ‘ловити рибу, зокрема шук, спеціальним рамовим приладом’ (с. Шульгинка Старобільськ. р-ну Луганськ. обл.) → *n·id^mxvatka* ‘рамовий прилад з сіткою ловити рибу’ (с. Новорозсош Новопсковськ. р-ну Луганськ. обл.); назви на позначення загальної процесуальності, напр.: «**За першою заставкою** потрапляє в кімлю щука, зелена й прудка» [Тют: 184].

Очевидно, є й зворотний процес, коли від іменника утворюють дієслово на позначення спеціального способу ловити рибу, напр.: *кукульванить (рибу)* ← кукольван (отруйна рослина) [Чаб, II: 226].

Буває й складніша еволюція рибальської назви: від загальноживаного дієслова утворюють галузеву лексему-іменник, а вже від неї – галузеву лексему-дієслово. Таким способом, на нашу думку, утворено професіоналізм *закукáнити* ‘надіти пійману рибу на *кукан*, тобто на тонку вірвовочку з двома тоненькими паличками на кінцях’ [Моск: 34] – пор. *кукán* ‘у рибалок – тонка мотузка, на яку нанизують пійману рибу’ [ВТСУМ: 595]. Етимологи лексему *кукán* подають як запозичену з російської мови, яку своєю чергою пов’язують з «[кúка] ‘великий гак’, яке зводиться до псл. кука ‘гак’; пов’язується також з перс. кука ‘застібка’» [ЕСУМ, III: 127]. Близьким є також «болг. кúка ‘гак, спиця’, м. кука ‘гак’, схв. кúка ‘гак; крючок; кирка’, слн. skúčiti ‘гнути’» [Там само: 129]. Гадаємо, лексико-семантичний розвиток назви відбувався в такій послідовності: *гнути* → *гак (кука)* → *кукан* (бо ж відомо, що рибалки цю тонку мотузку, а найчастіше звичайний вербовий прутик згинають у коло, утворюючи ніби разок з рибою).

Спостереження рибалок за конфігураціями рибальських приладів під час професійних дій стають джерелом утворення стійких сполук за моделлю «метафоричне перенесення загальновідомої процесуальної назви на певний фрагмент професійних дій рибалок» + «назва рибальського приладу». Такими стійкими сполуками рибалки зазвичай позначають ключові моменти своєї праці (налагодження рибальського приладу, згортання (складання) рибальського приладу). Логічне членування своєї професійної діяльності

на видові й родові поняття приховане в самому характері мислення фахівця, зокрема й рибалки. Через це видові поняття можуть утворювати антонімічні пари стійких сполук рибальського промислу. Напр., синонімічний ряд висловів із загальним значенням ‘занурити прилад у воду’ (*с’іткі с’інам’* [Чаб, IV: 63], *пос’іпать сітки* [Берл: 64], *гатіти [в’олок, с’ітку]* [Євт: 55]) протиставляється синонімічному рядові з загальним значенням ‘витягти прилад із води’ (*с’ітки ламат’* [ОмКл: 54], *вибират’ [в’олок, с’ітку]*, *хажати [в’олок, с’ітку]* [Євт: 49, 126]. З наведених прикладів відразу ж упадає в око ареальна диференціація дієслівних лексем, на основі яких розвинулося переносне значення. Пов’язано це може бути з різними чинниками, але насамперед з екстралінгвістичними: невелику річку можна «ніби загатити» рибальською сіткою, велику ж, а особливо море, – не можна, тому туди «ніби сиплють» сітки.

Отже, розвиток стійких дієслівних сполук сфери рибальства є водночас простим і складним: більшість прототипів вільних словосполучень мовці активно вживають протягом століть, цілком розуміючи їхню семантику; специфічні термінологічні сполуки, пов’язані з розрізненням родо-видових ознак промислових понять, також прозоро мотивовані, але детерміновані ареальними й регіональними особливостями.

Література

1. Баран Я. А., Зимомря М. І., Білоус О. М., Зимомря І. М. Фразеологія: знакові величини. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 256 с.
2. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психологівний та етнокультурний аспекти). – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
3. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. – К.: Наук. думка, 1973. – 280 с.

Джерела

- Берл** Берлізов А. А. Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров’я // Наукові записки Чернігівського педагогічного інституту. – Чернігів: ЧДПІ, 1959. – Т. IV. – Вип. 4. – 82 с.
- Виш** Вишня Остап (Губенко П. М.). Усмішки. – К.: Дніпро, 2001. – 350 с.
- ВТСУМ** Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Упоряд. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Гол. ред. О. С. Мельничук. – К.: Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1–5.
- Євт** Євтушок О. М. Вивчення лексики говірок Рівненщини. – Рівне, 1997. – 164 с.

ЛохвКн	Лохвицька ратушна книга другої половини XVII століття (Збірник актових документів) / Підгот. до вид. О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило. – К.: Наук. думка, 1986. – 221 с.
Моск	Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. – Одеса: ОДПІ ім. К. Д. Ушинського, 1958. – 78 с.
ОмКл	Омельченко З. Л., Клименко Н. Б. Матеріали до словника східноstepових українських говірок. – Донецьк: Вид-во ДОНУ, 2006. – 114 с.
СУМ XVI–IпXVII	Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Гол. ред. Д. Гринчишин. – Львів, 1994. – Вип. 2. – 152 с.
СФУМ	Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – 1104 с.
Тют	Тютюнник Г. М. Твори. Книга I: Оповідання / Упоряд. А. Шевченко. Передм. О. Гончара. – К.: Молодь, 1984. – 328 с.
Чаб	Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4 т. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992.

Roman MINYAILO

The Genitive Tree of Verbal Idioms of Fishing in the Ukrainian Language

The article deals with the verbal idioms development processes in the sphere of fishing. The author defined the peculiarity of phraseologisms of this field namely: the coexistence of free prototype word-combinations alongside with them, constant actualisation of the inner form of the latter, their understandable metaforisation process.

Besides the terminological word-combinations of fishing have been examined, the basic type of their components semantical connection, utterances with syntagmatic connection has been determined, when a verb needs necessary component, expressed by a noun in the Objective Case. The verbs themselves in the word-combinations are the verbs of common usage which are the names of essential actions and processes and the like.

The way of motivation processes of fishing idioms forming, the semantic evolution of both components and idioms on the whole have been analysed.

The author also assumes the factors which influence the areal differentiation of verbal components in the fishing idioms.